

**КИЇВСЬКЕ ТОВАРИСТВО ХУДОЖНИКІВ У КОНТЕКСТІ КОНСОЛІДАЦІЇ МИСТЕЦЬКИХ СИЛ
КИЄВА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Igor Ponomarchuk

***Kyiv Association of Artists in the context of consolidation of the artistic forces of Kyiv in
turn of the 19-20th cc.***

Igor Ponomarchuk

The article is based on the statutory materials and catalogs of the exhibitions of artistic works which were held in Kyiv in the late nineteenth and early twentieth centuries. It reveals the basic principles of activity of the Kyiv artistic associations. The author focuses his attention on the main trends in the development of the exhibition activities in Kyiv during the specified period. In this article we can see the preconditions of the unifying processes in the local artistic environment, the role of the Peredvizhniki ("The Wanderers") as well as exhibition events of the Kyiv Drawing School M. Muraskho in the public presentation of works of art by Kyiv's artists. The author reconsiders the peculiarities of exhibition activity in Kyiv from the seldom events of the late 1870's to the exhibitions systematically led in the early 20th century. The statutes of Kyiv artistic intelligentsia associations from the 1890s-1900s ("Bakhtins", the Association of Artists of Kyiv, the Kyiv Union of Artists), the frequency and membership of their exhibitions were revealed. The author highlights the role of O. Murashko in the consolidation of artistic milieu of Kyiv, his initiative in the emergence of the Kyiv Association of Artists (KAA). Also the author carries out a comparative analysis of the Statute of the KAA and similar materials of the associations of Kyiv artists from the late nineteenth and early twentieth centuries. The author shows the key aspects of the art and exhibition activity of KAA during 1916-1918 and determines the role of the KAA in the cultural and artistic life of Kyiv with the advent of Soviet occupation (1917-1918) as well as the participation of KAA members in the establishment of the Council of United organizations, the Professional Union of Artists, the All-Ukrainian Congress of Artistic Organizations, the First Congress of People Ukrainian plastic art.

Key words: art, exhibitions, Kyiv, Kyiv Association of Artists, O. Murashko.

Культурно-мистецьке життя України кінця ХІХ – початку ХХ ст. залишається однією із малодосліджених сторінок вітчизняної історії. З огляду на пріоритет вивчення соціально-політичних реалій даного періоду, а у мистецтвознавстві – біографічних досліджень, у тіні останніх перебувають питання організаційних процесів мистецьких сил на підросійських українських землях. Особливо, це стосується художнього життя, яке, як й інші сфери культури, впродовж останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. позначене пошуком форм та способів самовираження в її тогочасних умовах розвитку.

В історіографічному плані дана тематика висвітлена фрагментарно. Головним чином, існуючі на сьогодні дослідження питання консолідації художніх сил в Україні за імперських часів відображають його історичний контекст. Так, один із перших звернув увагу на особливості т. зв. "починів національного мистецтва" М. Голубець. В опублікованому 1937 р. виданні "Історія української культури" його замітка "Кричевський, Мурашко, Нарбут" (Голубець 1937, с. 618) є орієнтиром у зверненні до проблеми стану українського живопису на

початку ХХ ст. Прикметно, що автор виділяє у ній фактор виставкової діяльності. Так, за його словами "до розвитку нового українського мистецтва немало причинилися мистецькі виставки" (Голубець, с. 618). Наступна розвідка, фактично єдина, що має аналітичний характер висвітлення об'єднавчих процесів у середовищі художників України кінця ХІХ ст. у радянській історіографії є стаття О. Коваленка "З історії художніх об'єднань України" (Коваленко 1972). Істориком розкрито ключові аспекти організації художніх сил означеного періоду у Києві, Харкові та Одесі. Фактологічний матеріал, що стосується виставкової діяльності окремих товариств художників на підросійських українських землях зазначеного періоду, зосереджений у п'ятитомному довідковому виданні "Виставки советского изобразительного искусства" (Виставки советского изобразительного искусства 1965).

Сучасними дослідниками поглиблюється вивчення історичного тла даних питань. Так, важливі факти з історії виставкової діяльності в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у контексті становлення першого загальнодоступного Музею старожитностей і мистецтв у Києві розкрила Л. Білоус (Білоус 2006). Хронологію подій та особливості художньої культури України крізь призму тенденцій розвитку живопису у Російській імперії загалом впродовж другої половини ХІХ ст. – 1910-х рр. досліджує Л. Савицька (Савицька 2003). Розвитку художнього ринку Києва наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. присвячені роботи Н. Павліченко (Павліченко 2013, Павліченко 2017). Місце організацій митців Києва у процесах оформлення Української Академії Мистецтв та у революційних подіях 1917 р. частково розкрито у монографічному дослідженні О. Кашуби-Вольвач (Кашуба-Вольвач 2014). Стан виставкової діяльності у Києві 1917–1918 рр. у контексті висвітлення мистецького життя періоду Української Держави з'ясував Ю. Телячий (Телячий 2009). Участь О. Мурашка як одного із ідейних натхненників організаційних процесів у художньому середовищі Києва на початку ХХ ст. досліджується Д. Добріян (Добріян 2017).

Єдиним історіографічним джерелом, що розкриває факти з історії заснування, складу та частоти виставкових заходів конкретних товариств художників у Російській імперії залишається видання "Золотой век художественных объединений в России и СССР (1820–1932)" (Золотой век художественных объединений в России и СССР (1820–1932) 1992).

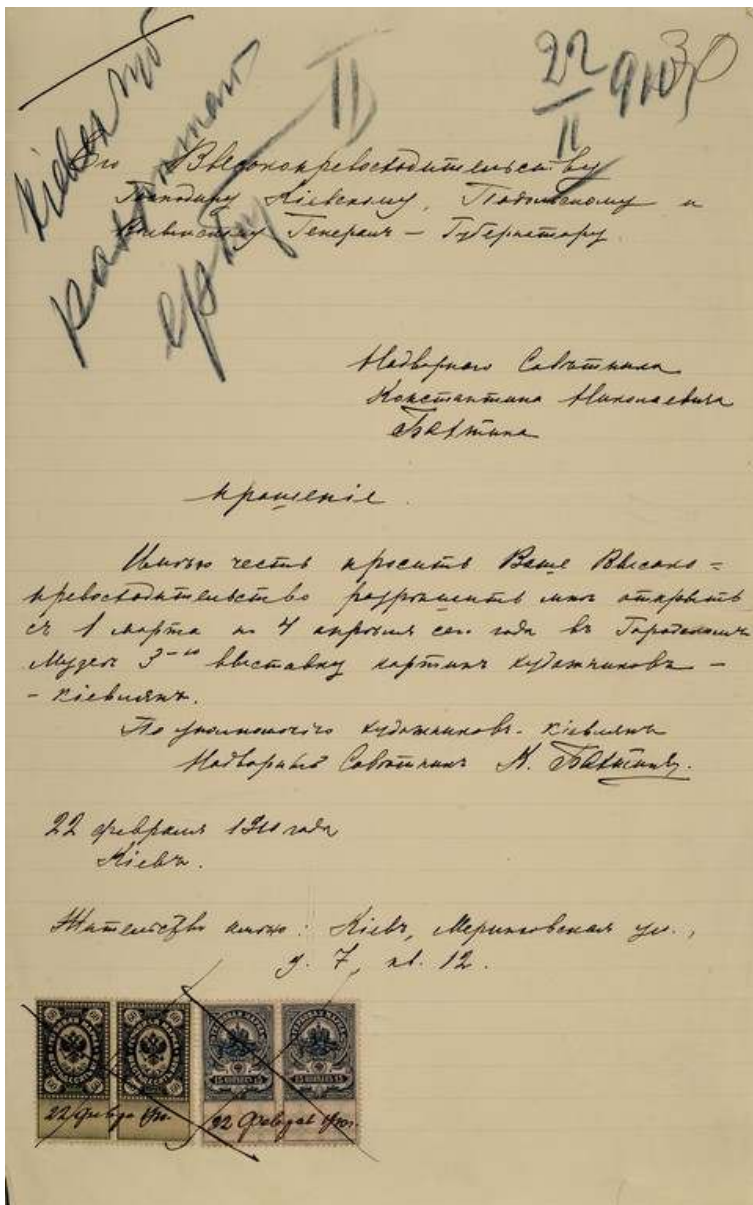
Відповідно, організаційні процеси художніх сил в підросійській Україні – явище багатоаспектне і потребує виваженого підходу до його фактологічної основи, з іншого боку, – конкретизація даного питання дозволить простежити тенденції розвитку об'єднань художніх сил, які розгорнули достатньо широку діяльність наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у Києві, що мало вагомий вплив на подальший розвиток української культури. Окреме місце у даному плані займає Київське товариство художників, що у 1916 р. об'єднало представників образотворчого мистецтва, виставкова та громадсько-культурна діяльність яких є одним із визначальних факторів розвитку тогочасного художнього життя, що до сьогодні не було предметом наукового осмислення.

Мистецьке життя, зокрема, образотворче мистецтво у Києві наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. переживало період становлення. Провінційний статус міста позначився як на рівні розвитку цієї сфери культури, так і на її "взаємодії" із суспільством. М. Бурачек, згадуючи мистецькі події останньої третини ХІХ ст., зазначав: "Київ – губерніяльне місто російської держави, яке там могло бути мистецтво і кому воно потрібне! Досить з Києва і художньої школи, яка утримувалась на різні благодійні кошти, за платні за право навчання ..." (Бурачек 1919, с. 100). Дійсно, визначальним чинником активізації місцевих художніх сил наприкінці ХІХ ст. стала Київська рисувальна школа Миколи Мурашка. Заснування художніх шкіл в Одесі, Харкові, Катеринославі, і, власне, у Києві стало виявом не лише консолідації митців у підросійській Україні, а, насамперед, усвідомлення необхідності їх професійної підготовки.

Поряд із цим, єдиним форматом демонстрації рівня розвитку живопису у тогочасній Російській імперії були виставки, які сприяли організації мистецьких сил та, особливо, покращенню їх матеріального становища. Перехід регіональної художньої інтелігенції на новий рівень діяльності забезпечував той факт, що "у 80-х рр. чимало випускників українських художніх закладів, завершивши свою фахову підготовку в Петербурзькій Академії мистецтв та Московському училищі живопису, скульптури й архітектури повертались на Батьківщину" (Коваленко 1972, с. 82). Відповідно, у центрах освіти та культури підросійської України зосереджувалася значна кількість митців, які, за прикладом Товариства пересувних художніх виставок (передвижників), почали організовуватись у різного роду об'єднання для реалізації аналогічної останнім діяльності. Так, визначальним фактором розвитку художнього життя України наприкінці XIX – на початку XX ст. став досвід митців столичних центрів в організації своєї роботи та її презентації. Погоджуємося із думкою Л. Білоус, про те, що, поряд із новаторськими методами і відходом передвижників від академічного мистецтва, "більш важливим був той факт, що вони покликані були зробити мистецтво доступним для широких верств населення..." (Білоус 2006, с. 6), зважаючи на відсутність у тогочасному Києві і музейного закладу, і виставок.

Запрошення передвижниками на свої виставки учнів Київської рисувальної школи Миколи Мурашка та розгортання мережі мистецьких зв'язків регіональних центрів Російської імперії загалом, сприяли усвідомленню київськими художниками актуальності самостійних виставок власних творів. З огляду на відсутність державної підтримки такого роду діяльності, реалізація останньої спрямовувалась, насамперед, на оформлення її матеріальної бази. Перша виставка картин Київської рисувальної школи Миколи Мурашка відкрилась 1877 р. "у залі дворянського зібрання з платнею за вхід в 1 карбованець, збір від якої призначався на користь школи" (Павліченко 2013, с. 93–94). У 1878 р. відбулась ще одна виставка на підтримку Київської рисувальної школи. Тільки у 1883 р. було організовано першу виставку робіт її учнів. До початку 1890-х рр. виставки у Києві були достатньо рідкісним явищем, на яких твори представників рисувальної школи Миколи Мурашка "експонувалися поруч із творами із приватних зібрань Терещенків, Ханенка, Баумгартена, Тарновського" (Федорук, с. 336).

Відтак, виникала об'єктивна необхідність в об'єднанні місцевих художніх сил, яке б забезпечило систематичний характер та організацію виставок. Таким об'єднанням стало Київське товариство художніх виставок (далі – КТХВ). 28 вересня 1893 р. було офіційно затверджено його статут (Устав Киевского Товарищества Художественных Выставок 1893). Тоді ж, на першому засіданні, було обрано правління товариства у складі: професора П. Ковалевського, академіка Х. Платонова, художників Є. Вжеша та М. Пимоненка (Павліченко 2013, с. 96). Мета створення товариства, означена у статутних положеннях, відображала причини об'єднання художників. Передбачалося "влаштовувати із платним входом виставки художніх творів, здійснювати продаж як творів мистецтва, так і каталогів художніх видань і фотографічних знімків з художніх творів" (Устав Киевского Товарищества Художественных Выставок 1893, с. 1). Чітко прописувались склад та умови набуття статусу члена Товариства. Не мали права участі у діяльності даного об'єднання неповнолітні, учні та студенти, військові нижчих звань і юнкери, а також особи, обмежені у правах судом. Розмежовувались у правах члени-засновники та дійсні члени КТХВ й експоненти. Статут закріплював за членами-засновниками матеріальні привілеї та право виставляти роботи без журі. Ця обставина в період підготовки статуту (1892 р.) призвела до розколу – група молодих учнів Мурашка вийшла із об'єднання і згодом влаштовувала власні виставки, що отримали назву "весняні". Функціонування КТХВ координувалося трьома організаційними структурами: Загальними

Іл. 1. Клопотання Костянтина Бахтіна щодо відкриття III виставки картин київських художників. 22 лютого 1910. ЦДІАК України, ф. 442 (Канцелярія Київського, подільського та волинського генерал-губернатора), оп. 663, спр. 5, арк. 30.

зборами (чергові, надзвичайні), Правлінням та Ревізійною комісією. Цензура, з огляду на тогочасні суспільно-політичні реалії, також не оминула дане об'єднання. Це підтверджує положення Статуту КТХВ про те, що інформація щодо часу, місця та предмету обговорення Загальних зборів обов'язково має бути доведена до відома Київського Поліцмейстера (Устав Киевского Товарищества Художественных Выставок 1893, с. 3). Враховуючи матеріальні засади утворення товариства, окрема частина Статуту присвячувалась його капіталу, який поділяли на "запасний" певний відсоток від суми щорічного доходу та "оборотний" дохід від продажу білетів, каталогів, художніх видань і фото (Устав Киевского Товарищества Художественных Выставок 1893, с. 6). Прописувались й умови припинення діяльності КТХВ. Товариство згорало усі свої справи у випадку прийняття такого рішення власне Загальними зборами, або ж згідно постанови "згори", тобто Київським губернатором.

В основі діяльності КТХВ була організація щорічних виставок у Києві. Загалом, за час існування КТХВ (1887–1900 рр.) було проведено 12 виставок: до моменту затвердження статуту 6 виставок (щорічно у 1887–1893 рр.) та після офіційного його визнання (1894–1900 рр.) ще 6 виставок. На виставках переважали роботи в дусі передвижництва та салонного академізму. Після 1900 р. (заснування художнього Салону) діяльність товариства фактично припинилась (Киевское товарищество художественных выставок 1992, с. 87). Серед учасників вищезгаданих виставок були художники Є. Вжещ В. Котарбінський, В. Галімський, які були постійними експонентами виставкових заходів Києва на початку ХХ ст.

Відродження систематичних виставок у місті після припинення діяльності КТХВ, за винятком існування Салону в 1900–1902 рр., уможливила появу у 1907 р. "гуртка бахтінців",

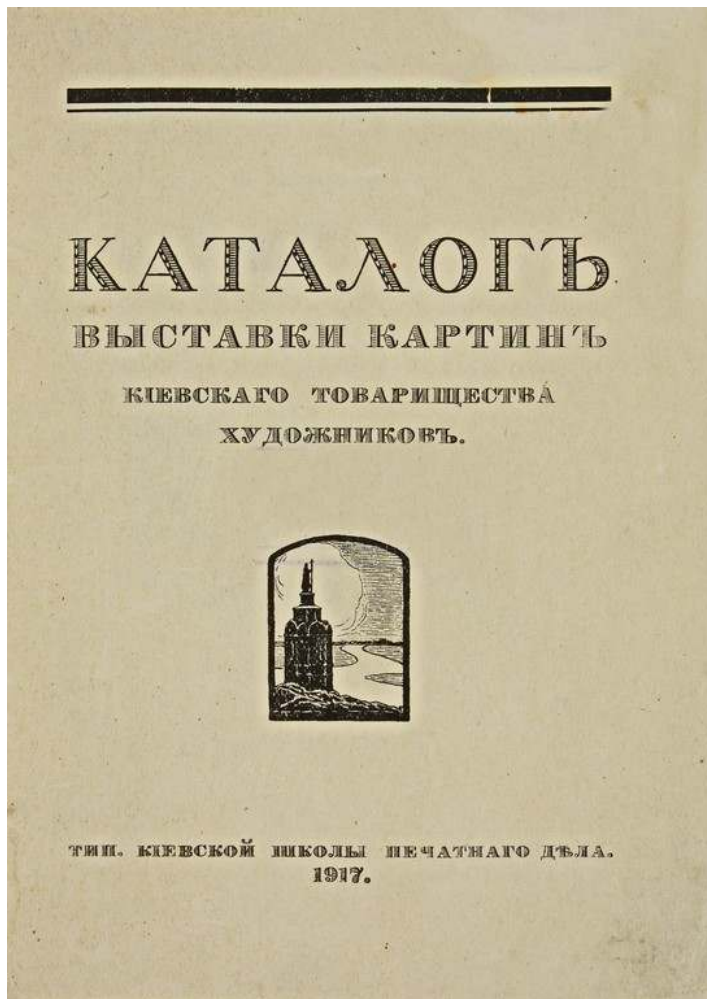
Іл. 2. Середня зала V виставки картин київських художників. 1912. Відтворено за знімком у журналі «Искусство: живопись, графика, художественная печать». — 1912. — № 11-12. — С. 411.

організаторами якого стали учасники пересувних виставок – К. Бахтін, С. Світославський, О. Курінний та М. Холодовський.

Виставкова діяльність київських художників позначилась щорічним експонуванням творів як місцевих, так й "іногородніх" митців. За час існування гуртка К. Бахтіна (1907–1916 рр.) відбулось вісім виставок. Прикметно, що дане об'єднання не мало статичної назви, у каталогах їх виставок зустрічаються назви "група художників" та "київські художники". Варта уваги характеристика даної організації відомого мистецтвознавця М. Голубця, за твердженням якого "посередньою доріжкою до повної емансипації молодшого покоління українських митців була їхня участь у виставках Товариства київських художників (1907–1916) – мистецької організації різко локального характеру" (Голубець 1937, с. 618). Дійсно, діяльність київських художників посприяла консолідації місцевих художніх сил, які у подальшому поглиблюють організаційні процеси у мистецькому середовищі Києва.

Організація щорічних виставок активізувала митців регіональних осередків імперії. Так, якщо учасниками першої виставки "бахтінців" у березні 1907 р. були всього вісім художників (С. Світославський, М. Холодовський, К. Бахтін, О. Курінний, О. Попов, В. Домбровський та В. Шаврін), то "у наступному 1908 році склад учасників досить зростає: Бахтін, Вжещ, Горельський, Домбровський, Дроздовський, Клюквін, Левченко, Менк, Орловський, Пимоненко, Попов, Селезньов, Стравинський, Фельдман, Холодовський і Яровий" (Бурданов 1912, с. 411).

Зростала не тільки кількість учасників місцевих заходів, а й кількість експонованих творів, які свідчили про пріоритет тенденцій розвитку російського живопису XIX ст. та ідейний зв'язок із передвижниками (реалізм у живописі, пейзажі, побутовий жанр). Активну участь у даних виставках брали майбутні члени-засновники та експоненти Київського товариства художників.

Іл. 3. Обкладинка каталогу першої виставки картин Київського товариства художників. 1917.

Так, на III виставці картин "групи художників" у 1910 р. було 19 учасників і представлено 206 творів мистецтва (Каталог III Виставки картин группы художников 1910). Експонувалося також 8 скульптур (М. Пото, Є. Трипольская). "Іногородніми" представниками на виставці були М. Зайцев (постійний учасник виставок товариства до 1915 р.), О. Моравов (Москва). До експонентів виставки цього року приєднується й О. Мурашко.

Наступного року відбулася IV виставка картин "київських художників," де 25 митців демонстрували 211 творів (Каталог IV виставки картин Киевских художников 1911). До представників Москви приєднався В. Бялиницький-Біруля. Серед учасників, які у майбутньому стануть постійними експонентами на виставках Київського товариства художників – Д. Ільченко, О. Мурашко, Г. Золотов, В. Фельдман та М. Холодовський.

На V виставці картин "київських художників" у 1912 р. уже було 37 учасників та експонувалося 389 картин (Каталог V виставки картин Киевских художников 1912) Із Москви привезли

свої роботи К. Мясоедов, О. Моравов, В. Бялиницький-Біруля, М. Зайцев. На цьому заході представляли свої твори художники із Вільно – Б. Владимирський (його роботи будуть на виставці 1913 р.) та з Варшави – І. Годовіч, що значно розширювало географію експозицій. Цього року приєднуються до участі у виставці Л. Брюммер, М. Бурачек, А. Крюгер-Прахова та М. Прахов.

VI виставка картин "київських художників" 1913 р. позначилася меншою кількістю експонованих робіт, ніж попередня – 291 (39 учасників) (Каталог VI виставки картин Киевских художников 1913). Москву представляли М. Зайцев та Б. Ріттенберг. Три скульптури експонував М. Парашук. Серед учасників виставки – майбутні експоненти Київського товариства художників Л. Брюмер, М. Бурачек, Є. Вжеш, М. Жук, Л. Ковальський, В. Менк та М. Струнников.

Паралельно із «київськими художниками» з 1914 р. офіційно почало діяти «Товариство художників-киян», хоч фактично виставки відбувалися з 1910 р. Організоване за аналогією попередніх товариств, відповідальних за виставкову діяльність у Києві, з метою "ознайомлення публіки з сучасним станом мистецтва; об'єднання художників і осіб, що цікавляться мистецтвом для розробки різного роду художніх питань; сприяння поширенню у публіки розуміння та любові до мистецтва; сприяння поліпшенню матеріальних умов життя своїх членів на засадах взаємодопомоги" (Устав Общества художников-киевлян 1914, с. 3). Це товариство існувало до 1919 р. Відповідно до затвердженого 9 січня 1914 р. Статуту, цілями

діяльності товариства, окрім зазначених вище, проголошувалися: організація періодичних, постійних та пересувних виставок, публічних художніх вечорів, рисувальних вечорів, бібліотек і читальних залів, художніх курсів, проведення засідань щодо розвитку мистецтва, екскурсій, розробка художніх видань, а також кредитування членів товариства (Устав Общества художников-киевлян 1914, с. 3). Склад товариства не обмежувався ні у чисельному, ні у становому чи статевому планах. Традиційно члени товариства поділялись на дійсних членів, експонентів та членів-"сореєвнователєй." Не мали права на членство неповнолітні, нижчі військові чини та особи, обмежені у правах судом. Управління справами товариства належало Загальним зборам (звичайні, екстрені) та Правлінню, що знаходилось у Києві. Доходи товариства (щорічні членські внески, доходи від виставок, % від продажу творів, видань, від проведення лекцій, вечорів, спектаклів та ін. заходів) повинні були зберігатися в одній із Державних кредитних установ. Також чітко прописувалась процедура закриття Товариства з інформуванням в «Урядовому віснику» чи місцевих «Губернських відомостях» і доводиться до відома губернатора. Засновниками товариства були: Г. К. Фон-Мейєр, М. Домбровський, Ф. Дроздовський, І. Генюк, О. Мако, М. Яровий, В. Козловський, Л. Нестельбергер, С. Ліхотинський, П. Шевельов. Серед дійсних членів товариства були Г. Курнаков, В. Фельдман та М. Холодовський.

Вирізняло дане товариство серед інших об'єднань художніх сил Києва те, що "діяльність товариства, в основному, обмежувалась організацією виставок, до участі у яких... не допускались іногородні" (Золотий век художественных объединений в России и СССР (1820–1932) 1992, с. 92) За 5 років його існування було проведено 10 виставок.

Фактично одночасно із «Товариством художників-києвлян» діяв Київський союз художників (1915–1918 рр.). Його метою, згідно статуту, затвердженого 24 червня 1915 р., було "підтримувати зв'язок між художниками, особами, що займаються мистецтвом, здебільшого, у м. Києві, дати кожному з них можливість публічно виставляти свої твори..." (Золотий век художественных объединений в России и СССР (1820–1932) 1992, с. 83.) Ініціаторами створення даного об'єднання виступили Є.-А. Бергоньє, Л. Обозненко, Г. Павлуцький, Л. Попов.

Цілком слушну думку щодо характеру виставкової діяльності таких товариств висловив М. Бурачек, називаючи Київ "еклектич в штуці, "місце складу" для картин усяких напрямів, шкіл, національностей" (Бурачек 1919, с. 99). Ним відзначено чи не найголовнішу тенденцію процесів консолідації художніх сил у Києві впродовж ХІХ – початку ХХ ст.: "кожна група художників утворює товариство не в ім'я певного *sredo*, а, головним чином, з приводу особистих відносин проводирів одного товариства до проводирів другої групи художників," відповідно "нове товариство запрохує в свій склад ще й членів других товариств" (Бурачек 1919, с. 101).

Та повернімося до "київських художників", котрі у 1915-му відкрили свою VII виставку картин, де 38 учасників представили 259 творів (Каталог VII выставки картин Киевских художников 1915). Експонували свої роботи і майбутні члени «Київського товариства художників» Л. Брюмер, М. Бурачек, Є. Вжещ, Л. Ковальський, Н. Домбровський, М. Удод, В. Фельдман, О. Снегірьов, В. Менк, М. Струнников та М. Козик.

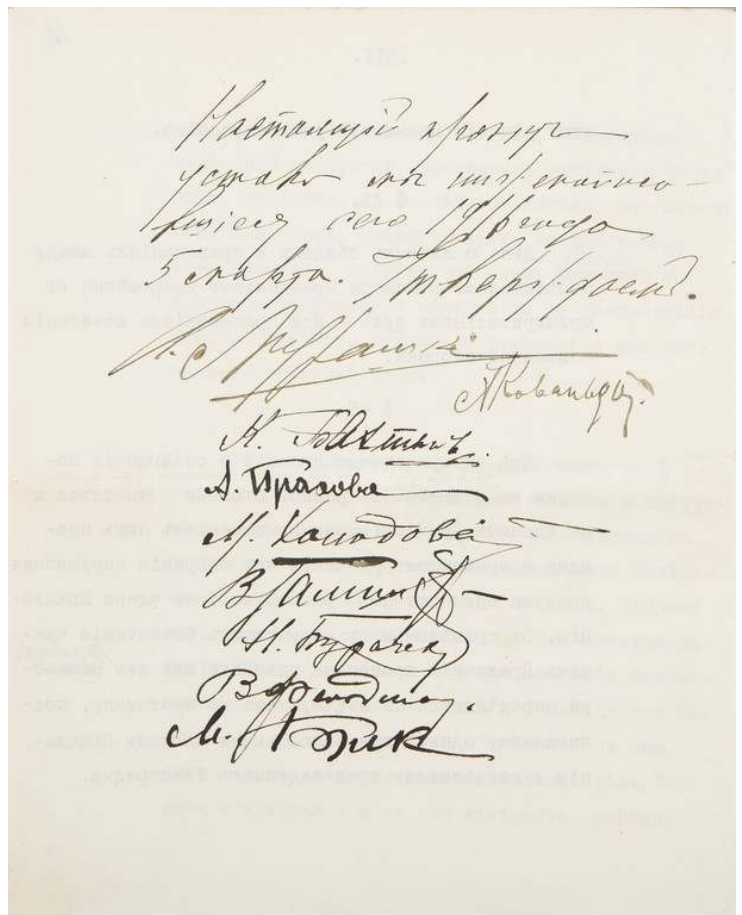
VIII виставка картин "київських художників", що тривала з 14 лютого по 20 березня 1916 р., де 51 учасником було експоновано 264 роботи (Каталог VIII-й выставки картин Киевских художников 1916), стала подією, яка поєднує два факти з історії художнього життя Києва, взаємозв'язок яких є дискусійним питанням. Йдеться про те, що одночасно із даною виставкою відбувається оформлення «Київського товариства художників» (далі – КТХ). Саме на цьому заході експонувались твори фактично постійного складу виставок КТХ – Л. Брюмер, М. Бурачек, Є. Вжещ, В. Менк, М. Струнников, В. Фельдман, О. Снегірьов, М. Холодовський, І. Селезньов, О. Мурашко, П. Лапін, М. Прахов, А. Крюгер-Прахова,

В. Галімський, М. Жук, Д. Ільченко, Л. Ковальський, М. Козик, К. Кржижановський. Фаворитами виставки стали М. Козик – 29 робіт, М. Холодовський – 20 картин, М. Бурачек – 15 робіт та В. Галімський – 12 робіт.

Саме у цей час (1915–1917 рр.) О. Мурашко стає головним ініціатором об'єднання художніх сил Києва. Відкриттю Української Академії Мистецтва передувала його спроба консолідації української художньої інтелігенції у вигляді «Київського товариства художників». На основі Статуту Київського товариства заохочення мистецтв О. Мурашко розробив проект статуту КТХ. Так, у першому параграфі, прописуючи ціль створення даного об'єднання, він виправив попередній варіант на "зближення представників образотворчого мистецтва", залишаючи подальші положення (окрім розмірів членських внесків) фактично незмінними (ДАФ НХМУ, ф. 12, од. зб. 90, арк. 1).

Загалом, зміст цього програмного документа аналогічний змісту статуту «Товариства художників-киян». 5 березня 1916 р. документ було схвалено. Підписали його, окрім О. Мурашка, Л. Ковальський, К. Бахтін, А. Прахова, М. Холодовський, В. Галімський, М. Бурачек, М. Козик, В. Фельдман. 17 травня 1916 р. Проект внесено в державний реєстр "определением Киевского Губернского по делам об обществах Присутствия" (ДАФ НХМУ, ф. 12, од. зб. 90, арк. 1). Остаточний варіант програмного документа КТХ підписали 9 "засновників товариства, які проживають у м. Київ: дійсний статський радник М. Холодовський, художник Є. Вжещ, класний художник О. Мурашко, син колезького асесора М. Бурачек, художник Л. Ковальський, художниця А. Прахова, академік живопису В. Галімський, архітектор-художник В. Фельдман, художник живопису М. Козик" (Проект Устава общества под названием "Киевское товарищество художников" 1916, с. 14). В опублікованому варіанті статуту прослідковується зміна складу учасників: відсутнє прізвище К. Бахтіна, натомість до товариства приєднується Є. Вжещ. Причини таких змін наразі невідомі. Відомо, що "5 листопада 1916 р. відбулося загальне зібрання засновників Товариства, на якому його учасники визначилися із керівництвом: очільником КТХ обрали О. Мурашка, його заступником – В. Галімського, секретарем – Л. Ковальського, казначеєм – В. Фельдмана, а всі інші засновники перетворювалися на членів правління, географічним місцем розташування якого був будинок №37а на вул. Олександрівській (нині вул. Михайла Грушевського)" (Добріян 2017, с. 173).

Сім частин та 48 параграфів Статуту КТХ чітко відображають характер, мету та особливості його функціонування. Метою створення товариства проголошувалося, по-перше, об'єднання і зближення художників; по-друге, сприяння цілям взаємодопомоги шляхом видачі

Іл. 4. Остання сторінка проекту статуту Київського товариства художників із підписами його засновників. 5 березня 1916. ДАФ НХМУ, ф. 12 (Архів О. Мурашка), од. зб. 90, арк. 12 зв.

кредитів чи матеріальної допомоги своїм членам, любові до мистецтва у широких суспільних колах (§ 1) (Проект Устава общества под названием "Киевское товарищество художников" 1916, с. 1). Як бачимо, мета створення мистецьких об'єднань у Києві, і загалом, у провінційних містах свідчила про вкрай невтішне становище мистецької інтелігенції в умовах тогочасної суспільно-політичної ситуації.

Статут закріплював за КТХ права юридичної особи (§ 3), що підтверджувалося наявністю власної печатки (§ 4).

Чітко визначалися напрями діяльності товариства (§ 2). Як і «Товариство художників-киян», КТХ мало чіткий план дій: організація публічних періодичних постійних і пересувних виставок картин і художніх творів у м. Київ й інших містах імперії, як місцевих художників, так й іногородніх; здійснювати продаж художніх творів; організація читань "изящных искусств," художньо-тематичних вечорів, концертів, балів, маскарадів, спектаклів, "рисувальних вечорів"; заснувати при товаристві клуб (Проект Устава общества под названием "Киевское товарищество художников" 1916, с. 2).

У КТХ також не існувало обмежень станового, статевого та кількісного характеру. Проте чітко прописувалося, хто не міг входити до його складу: неповнолітні; ті, хто навчаються у навчальних закладах; юнкери і військові чини, особи, які мали обмеження прав за рішенням суду (§ 5). Дійсними членами КТХ були його засновники, чиї підписи засвідчували Статут. Інші члени КТХ відносились до наступних груп: почесні, члени-соревнователи, члени-відвідувачі та експоненти, запрошені на виставки (§ 6). Діяли правила виключення із складу КТХ (Проект Устава общества под названием "Киевское товарищество художников" 1916, с. 4–5).

Мета діяльності Товариства зумовлювала наявність розділу щодо доходів товариства. Основний капітал становили щорічні внески (дійсних членів – 6 руб., членів-соревнователей – 3 руб. та членів-відвідувачів – 15 руб.) Оборотним капіталом КТХ були: пожертвування, доходи із заходів Товариства, % на капітали Товариства і доходи з його майна, відрахування від замовлень і продажу творів (§ 16) (Проект Устава общества под названием "Киевское товарищество художников" 1916, с. 5–6).

КТХ також мало свої керівні органи. Частина 4 Статуту "Управління справами Товариства" присвячена діяльності трьох структур: Правління Товариства (§ 23–27), Ревізійній комісії (§ 28–29) та Загальним зборам членів Товариства (§ 30–39). До складу Правління входило 8 членів, які обирались на 3 роки. Центральними фігурами були Голова Правління, казначей та секретар. До складу Ревізійної комісії також входило 3 члени товариства. Загальні збори діяли залежно від вимоги їх функціонування: річні (грудень), чергові та надзвичайні (Проект Устава общества под названием "Киевское товарищество художников" 1916, с. 8–9). Окремо було прописано внутрішній розпорядок у клубі Товариства (частина 7, § 40–48). Припинення справ КТХ здійснювалося за рішенням його Правління.

З огляду на короткий термін існування та діяльності КТХ, його виставкове життя ознаменувалося трьома виставками. І виставка картин КТХ відбувалася з 11 березня по 9 квітня 1917 р. 24 учасники представили на ній 218 робіт. Учасниками виставки також були талановиті учні приватних студій, які представили на розсуд загалу 87 робіт (Каталог виставки картин «Киевского товарищества художников» 1917). Фаворитами виставки стали – М. Холодовський (23 картини), Г. Золотов (19 картин) та О. Мурашко – (10 картин). Єдиним представником "іногороднього" мистецтва був О. Курінний (3 картини).

Сучасними дослідниками національно-культурних процесів в Україні на початку ХХ ст. з'ясовано, що "впродовж лише 1917 р. в м. Києві відбулося 8 художніх виставок за участю 159 як уже відомих митців, так і початківців, аматорів. Особливу активність у даній справі проявили Київський союз художників, місцеве художнє училище, спілка художників-індивідуалістів,

члени інших об'єднань, спілок, котрі організовували означені заходи, що здебільшого, проходили у приміщеннях Київського міського музею старовини та мистецтва" (Телячий 2009).

II виставка КТХ відкрилася 7 квітня 1918 р. за участі 33 митців (Виставки советского изобразительного искусства 1965, с. 28). В оголошенні про організацію виставки йшлося про те, що місцем проведення є будинок Терещенківської школи, але "окремих запрошень не буде, і всіх тих, які хочуть виставити свої праці, проситься доставити їх до 3-го квітня с. р.". У тогочасній пресі з приводу цієї виставки зазначалося: "кількістю полотен вистава небагата, однак все-таки по якості це одна з найінтересніших вистав в сезоні. Окрасою вистави є без сумніву праці професора А. М. Бурачка ("Дві зими" і невеликий етюд кутка Києва, натюрморти), ... "Корови" А. А. Крюгер-Прахової... Рівно ж не в повнім світлі є представлений такий займаючий митець, як М. Козик..." (Кузьмин 1918, с. 4). Сам же фактичний лідер Товариства "Мурашко виставив тільки одну картину, портрет юнака" (Кузьмин 1918, с. 4).

III виставка картин КТХ відбулася 13 жовтня 1918 р. в Актіній залі Київського університету. 18 учасників експонували 170 творів (Виставки советского изобразительного искусства 1965, с. 30). Фаворитами виставки стали Л. Брюммер (22 роботи), Л. Ковальський (18 робіт) та Г. Курнаков (18 робіт) (Каталог осенней выставки картин Киевского товарищества художников 1918). З огляду на час проведення заходу та зайнятість О. Мурашка справами Української Академії Мистецтва, він майже не приділяв увагу роботі КТХ, що пояснює відсутність його у складі учасників виставки. Члени Товариства навіть зверталися до О. О. Мурашка з проханням узяти участь у роботі організації "кожної суботи в час чергових засідань Правління" (ДАФ НХМУ, ф. 12, од. зб. 40, арк. 2). Г. Шварц у рецензії на виставку зазначав, що "одне із найцікавіших полотен - "У місячну ніч" В. М. Галімського..." (ІР НБУВ, ф. 195, од. зб. 2, арк. 4). Цю ж картину В. Галімський виставляв у 1897–1898 р. на V виставці КТХВ (Каталог V выставки картин Киевского товарищества художественных выставок 1897, с. 3). Зазначене засвідчує достатньо вузьку специфіку виставкових заходів КТХ, які значно поступалися масштабністю аналогічним подіям, що організовувались попередниками та сучасними йому товариствами.

Відтак, матеріали каталогів виставок Товариства київських художників дозволяють стверджувати, що між ним і КТХ існував зв'язок лише на рівні персонального експонування робіт. На VIII-й виставці київських художників, щорічному, фактично єдиному у тогочасному Києві заходу з ознайомлення публіки із творами образотворчого мистецтва підросійської України, не маючи ще власних ресурсів для організації подій такого роду, було представлено "ядро" новоутвореного КТХ. Якщо склад учасників виставок КТХ з кожним роком змінювався і лише окремі митці, такі як М. Холодовський, Л. Брюмер, М. Домбровський, М. Бурачек, демонстрували свої твори фактично на кожній із них з 1911 р., то виставки КТХ присвячувались, головним чином, демонстрації робіт доволі вузького кола київських художників (близько 20 осіб). Склад членів Товариства та експонентів виставок суттєво не змінювався. Відповідно, твердження про спадковий характер в існуванні цих об'єднань позбавлене раціональної основи.

Виставкова діяльність КТХ починалась одночасно із революційними подіями 1917 р., що не могло не позначитись на його роботі. Зрозуміло, що художники, як представники інтелігентського прошарку, стали учасниками нового формату об'єднаних процесів суспільно-культурних сил у 1917–1918 рр. Йдеться, насамперед, про утворення Ради об'єднаних організацій Києва. Це передбачало проведення зборів художників Києва з метою обрання представників до Ради об'єднаних організацій. 24 березня 1917 р. відповідне рішення було прийнято. Представниками від КТХ стали В. Галімський і М. Холодовський (Кашуба-Вольвач 2014, с. 147). Протокол зборів відображає реальну картину мистецьких об'єднань, що існували у Києві до 1917 р. За матеріалами джерела, окрім КТХ, у місті діяли Товариство художників-київчан, Київський союз художників, "Виставка української групи", "періодичники", Товариство

весняних виставок і Товариство заохочення мистецтва (єврейське). Варто зауважити, що організатори та експоненти весняних виставок 1914–1917 рр. та весняних виставок 1893–1895 рр. не мали ідейного зв'язку.

Ще однією подією, безпосередніми організаторами якої були члени КТХ стала організація 1918 р. у м. Києві Професійного союзу художників. Так, М. Прахов згадував, що, приїхавши до Києва у грудні 1917 р., "тут, з ініціативи художників О. Мурашка, М. Козика, П. Жалко-Титаренко, Германовича і Комаря, брав участь в організації першого на Україні Професійного союзу художників міста Києва. До приходу радянської влади на Україну розробили статут та провели вибори правління" (Сторчай 2015, с. 323). Саме М. Прахов був обраний Головою Правління Професійного союзу художників м. Києва. Влітку того ж року він "брав участь у з'їзді "діячів українського пластичного мистецтва" та Всеукраїнському з'їзді художніх організацій (13/VI 1918 р.). На останньому був делегатом КТХ, був обраний замісником голови" (Сторчай 2015, с. 326).

Члени КТХ літню 1918 р. також були учасниками ще однієї помітної події культурно-мистецького життя Української держави — Першого З'їзду діячів українського пластичного мистецтва. У зв'язку з проведенням З'їзду, у приміщенні Української Академії Мистецтва було відкрито виставку Товариства діячів Українського пластичного мистецтва, яка тривала з 7 червня по 7 липня 1918 р. (Виставки советского изобразительного искусства 1965, с. 47). У даному заході взяли участь 31 митець та продемонстровано 311 робіт. М. Бурачек експонував 9 своїх картин, Д. Ільченко – 5, М. Козик – 12, А. Прахова – 3 та М. Прахов – 1 (I Виставка діячів Українського пластичного мистецтва 1918).

Чи існувало ще на той час КТХ – спірне питання. Якщо історіографічні джерела часом припинення його існування називають кінець 1918 р. (Золотой век художественных объединений в России и СССР (1820–1932) 1992, с. 87), то некролог у газеті "Вісти" від 18 червня 1919 р., у якому "Київське товариство художників з глибокою скорботою повідомляє про трагічну смерть товариша, художника Олександра Олександровича Мурашка" (Вісти 1919) свідчить про існування даного об'єднання й у 1919 р. З'ясування того, чи існувала на той час ця організація лише формально, чи становила вона реально діюче Товариство, – залишається відкритим.

Отже, поява низки товариств художників у Києві наприкінці XIX – на початку XX ст. є віддзеркаленням тенденції розвитку мистецької сфери у тогочасній Російській імперії – самовираження та самоорганізація регіональних художніх сил поряд із столичними. Діяльність Київського товариства художників, з огляду на час його існування, відобразило природу даного роду мистецьких об'єднань у тогочасних суспільно-політичних умовах. З одного боку, статутні засади та форми функціонування цієї структури демонструють його ідейний зв'язок з імперським форматом організації мистецьких сил, з іншого, – діяльність членів Товариства після встановлення радянської влади на Україні, що зіграло помітну роль у подальшій консолідації вітчизняних художніх сил. Виявлені джерела та матеріали дозволили поглянути на мистецьке життя Києва кінця XIX – початку XX ст. під новим кутом, створюючи підґрунтя для його подальшого наукового осмислення.

Список джерел та літератури

- БІЛОУС, Л. Художнє життя Києва останньої третини XIX ст., 2006, *Перші читання пам'яті М. Ф. Біляшівського: матеріали наукової конференції (22 червня 2005 р., м. Київ)*, 3–16.
- БУРАЧЕК, М., 1919, Мистецтво у Києві. Думки і факти, *Музагет*, 1–3, 99–114.
- БУРДАНОВ, Г., 1912, Виставка картин киевских художников, *Искусство: живопись, графика, художественная печать*, 11–12, 411–413.

- Виставка картин Киевского товарищества художников, 1965, *Виставки советского изобразительного искусства. Т. 1: 1917–1932*, 28.
- Виставка Товарищества деятелей Украинского пластического искусства, 1965, *Виставки советского изобразительного искусства. Т. 1: 1917–1932*, 47.
- ГОВДЯ П. & КОВАЛЕНКО, 1978, *Передвижники і Україна*, Київ: "Мистецтво".
- ГОЛУБЕЦЬ, М., 1937, *Кричевський, Мурашко, Нарбут*: Історія української культури: в 15 зшитках, заг. ред. І. Крип'якевича, зошит 10–14. Львів: Вид. Івана Тиктора, 618.
- ДОБРІЯН, Д. Внесок Олександра Мурашка у створення Київського Товариства Художників та участь у його діяльності, 2017, *Дні науки історичного факультету 2017 (до 200-річчя з дня народження М. І. Костомарова): матеріали X Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених*, 173–175.
- Документально-архівний фонд Національного художнього музею України (ДАФ НХМУ), ф. 12 (Фонд Олександра Мурашка), од. зб. 40, 2 арк.
- ДАФ НХМУ), ф. 12, од. зб. 90, 9 арк.
- Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ), ф. 195 (Фонд Григорія Шварца), од. зб. 2, 6 арк.
- Каталог 3-й виставки картин групи художників. Городской музей, 1910, Киев: Тип. К. Н. Милевского и Ко Б.-Владимирская, 31, 12 с.
- Каталог 4-й виставки картин Киевских художников. Городской музей, 1911, Киев: Тип. К. Н. Милевского и Ко, Б. Владим. 31, 10 с.
- Каталог V виставки картин Киевских художников. Педагогический музей, 1912, Киев: Типография К. Н. Милевского и Ко, Б.-Владим. 31, 6 с.
- Каталог VI-й виставки картин Киевских художников. Педагогический музей, 1913, Киев: Типография К. Н. Милевского и Ко. Костельная № 9, 15 с.
- Каталог VII-й виставки картин Киевских художников. Педагогический музей, 1915, Киев: Типография К. Н. Милевского и Ко. Костельная № 9, 8 с.
- Каталог VIII-й виставки картин Киевских художников, 1916, Киев: Тип. 1-й Киевск. Арт. Печ. Дела. Трехсвят. 5, 13 с.
- Каталог V виставки картин Киевского товарищества художественных выставок, 1897, Киев: Тип. К. Н. Милевского, Б.-Владимирская ул., дом № 21, 8 с.
- Каталог виставки картин Киевского товарищества художников, 1917, Киев: Тип. Киевской школы печатного дела, 1917, 30 с.
- Каталог осенней виставки картин Киевского товарищества художников, 1918, Киев: Типография И. И. Васильченко, Пушкинская № 9, 8 с.
- КАШУБА-ВОЛЬВАЧ, О., 2014, *Українська Академія Мистецтва. Кн. 1. Історія заснування (березень–грудень 1917). Хронологія подій. Документи*, Київ: Фенікс.
- Киевский союз художников, 1915–1918, 1992, *Золотой век художественных объединений в России и СССР (1820–1932)*, 83.
- Киевское товарищество художественных выставок. 1877–1900, 1992, *Золотой век художественных объединений в России и СССР (1820–1932)*, 86–87.
- КУЗЬМИН, Ю., 1918, Мистецтво. Вистава Київського Товариства художників, *Відродження. Ч. 11. 9 квітня (27 березоля)*, 4.
- КОВАЛЕНКО, О., 1972, 3 історії художніх об'єднань України, *Український історичний журнал*, 1, 82–87.
- [Некрологи], 1919, *Вісти*, Ч. 68 (95), 18 черевня, 2.
- Общество художников-киевлян, 1914–1919, 1992, *Золотой век художественных объединений в России и СССР (1820–1932)*, 92.

- Осенняя выставка картин Киевского товарищества художников, 1965, *Выставки советского изобразительного искусства. Т. 1: 1917–1932*, 30.
- ПАВЛИЧЕНКО, Н., 2013, Виставкова діяльність Київської рисувальної школи 1875–1901 рр., *Наукові записки НАУКМА. Т. 140: Теорія та історія культури*, 93–98.
- ПАВЛИЧЕНКО, Н., 2014, Незвичні виставкові проекти Києва початку ХХ ст., *Наукові записки НАУКМА. Т. 153: Теорія та історія культури*, 81–84.
- ПАВЛИЧЕНКО Н., 2017, *Художній ринок Києва (кінець ХІХ – початок ХХІ століть): особливості функціонування та типологічні характеристики*: автореф. дис. канд. культурології: 26.00.01, Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського, Київ, 18 с.
- Проект Устава общества под названием "Киевское товарищество художников," 1916, Киев, 14 с.
- САВИЦКАЯ, Л., 2003, *На пути обновления. Искусство Украины в 1890–1900–е годы*, Харьков: НТУ "ХПИ", 352 с.
- СТОРЧАЙ, О., 2015, Микола Прахов: сторінки автобіографії й оповідання-спогади із неопублікованої книги "Всё, что припомнилось", *Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини: зб. наук. праць з мистецтвознавства, архітектурознавства і культурології*, 11. 317–344.
- ТЕЛЯЧИЙ, Ю., 2009, До історії мистецького життя м. Києва в часи гетьманату П.Скоропадського (1918 р.), *Історія: Збірник праць*, [Online] Available from: <http://politics.ellib.org.ua/pages-5008.html> [Accessed: 20th July 2018].
- Устав Киевского Товарищества Художественных Выставок, 1893, Киев: Тип. К. Н. Милевского, 8 с.
- Устав Общества художников-киевлян, 1914, Киев: Тип. И. И. Чоколова, 18 с.
- ФЕДУРУК, О., 2009, Євген Вжещ – неординарний варіант київського пленеризму, *Художня культура. Актуальні проблеми*, 6, 334–376.

References

- BILOUS, L. Khudozhnye zhyttya Kyiva ostannoyi tretyny XIX st. [Art lives of Kyiv of the last third of XIX century], 2006, *Pershi chytannya pamyati M. F. Bilyashivskogo: materialy naukovoyi konferenciyi (22 chervnya 2005 r., m. Kyiv)*, 3–16.
- BURACHEK, M., 1919, *Mystetstvo u Kyivi. Dumky i fakty, Muzahet* [Art in Kyiv. Thoughts and facts, Muzahet], 1–3, 99–114.
- BURDANOV, G., 1912, *Vystavka kartin kievskikh khudozhnikov, Iskustvo: zhivopis, grafika, khudozhevstvennaia pechat* [Kyiv artists' paintings exhibition, art: painting, graphic arts, art print], 11–12, 411–413.
- Vystavka kartin Kievskogo tovarishhestva hudozhnikov* [Exhibition of the paintings by Kyiv Association of artists], 1965, *Vystavki sovetskogo izobrazitel'nogo iskusstva* [Exhibitions of Soviet art]. Т. 1: 1917–1932, 28.
- Vystavka Tovarishhestva deiatelei Ukrainskoho plasticheskoho iskusstva* [Exhibition of Ukrainian plastic art Union of artists], 1965, *Vystavki sovetskoho izobrazitel'nogo iskusstva* [Exhibitions of Soviet art]. Т. 1: 1917–1932, 47.
- GOVDJA P. & KOVALENKO, 1978, *Peredvyzhnyky i Ukraina* [Peredvyzhniki (The Wanderers) and Ukraine], Kyiv: "Mystetstvo".
- GOLUBETS, M., 1937, *Krychevskiyi, Murashko, Narbut: Istoriia ukrainskoi kultury* [Krychevskiyi, Murashko, Narbut: History of Ukrainian culture]: v 15 zshytках, zah. red. I. Krypiakevycha, zoshyt 10–14. Lviv: Vyd. Ivana Tyktora, 618.

DOBRIIAN, D. Vnesok Oleksandra Murashka u stvorenja Kyivskoho Tovarystva Khudozhnykiv ta uchest u yogo diialnosti [O. Murashko's contribution in establishment of Kyiv Association of artists and his participation in its activity], 2017, Dni nauky istorychnoho fakultetu 2017 (do 200-richchia z dnia narodzhennia M. I. Kostomarova): *Materialy X Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii studentiv, aspirantiv ta molodykh uchenykh*, 173–175.

Dokumentalno-arkhivnyi fond Natsionalnogo khudozhnogo muzeiu Ukrainy (DAF NHMU), f. 12 (Fond Oleksandra Murashka), od. zb. 40, 2 ark.

DAF NHMU, f. 12, od. zb. 90, 9 ark.

Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernads'koho (IR NBUV), f. 195, od. zb. 2, 6 ark.

Katalog 3-i vystavki kartin hruppy khudozhnikov. Horodskoi muzei [Catalog(ue) of the third exhibition of the group of artists' paintings. The city museum], 1910, Kiev: Tip. K. N. Milevskoho i Ko B.–Vladimirskaia, 31, 12 s.

Katalog 4-i vystavki kartin Kievskikh khudozhnikov. Gorodskoi muzei [Catalog(ue) of the fourth exhibition of Kyiv artists' paintings. The city museum], 1911, Kiev: Tip. K. N. Milevskoho i Ko, B. Vladim. 31, 10 s.

Katalog V vystavki kartin Kievskikh khudozhnikov. Pedagogicheskii muzei [Catalog(ue) of the fifth exhibition of Kyiv artists' paintings. The Pedagogical museum], 1912, Kiev: Tipografija K. N. Milevskoho i Ko, B.–Vladim. 31, 6 s.

Katalog VI–i vystavki kartin Kievskikh khudozhnikov. Pedagogicheskii muzei [Catalog(ue) of the sixth exhibition of Kyiv artists' paintings. The Pedagogical museum], 1913, Kiev: Tipografija K. N. Milevskoho i Ko. Kostelnaia № 9, 15 s.

Katalog VII–i vystavki kartin Kievskikh khudozhnikov. Pedagogicheskii muzei [Catalog(ue) of the seventh exhibition of Kyiv artists' paintings. The Pedagogical museum], 1915, Kiev: Tipografija K. N. Milevskoho i Ko. Kostelnaia № 9, 8 s.

Katalog VIII–i vystavki kartin Kievskikh khudozhnikov [Catalog(ue) of the eighth exhibition of Kyiv artists' paintings], 1916, Kiev: Tip. 1–i Kievsk. Art. Pech. Dela. Trehsviat. 5, 13 s.

Katalog V vystavki kartin Kievskogo tovarishhestva khudozhestvennykh vystavok [Catalog(ue) of the fifth exhibition of paintings of Kyiv art exhibitions Association], 1897, Kiev: Tip. K. N. Milevskoho, B.–Vladimirskaia ul., dom № 21, 8 s.

Katalog vystavki kartin Kievskogo tovarishhestva khudozhnikov [Catalog(ue) of the exhibition of paintings by Kyiv Association of artists], 1917, Kiev: Tip. Kievskoi shkoly pechatnogo dela, 1917, 30 s.

Katalog osennej vystavki kartin Kievskogo tovarishhestva khudozhnikov [Catalog(ue) of autumn exhibition of paintings by Kyiv Association of artists], 1918, Kiev: Tipografiia I. I. Vasilchenko, Pushkinskaia № 9, 8 s.

KASHUBA-VOLVACH, O., 2014, *Ukrainska Akademiia Mystetstva. Kn. 1. Istoriia zasnuvannia (berezen–gruden 1917). Khronolohiia podii. Dokumenty* [Ukrainian Academy of Arts, Book 1. Establishment history (March – December 1917). Chronology of events. Documents], Kyiv: Feniks.

Kievskii soïuz khudozhnikov [Kyiv Union of artists], 1915–1918, 1992, *Zolotoi vek khudozhestvennykh obiedinenii v Rosii i SSSR* [Golden century of art associations in Russia and USSR], (1820–1932), 83.

Kievskoe tovarishhestvo khudozhestvennykh vystavok [Kyiv art exhibitions Association], 1877–1900, 1992, *Zolotoi vek khudozhestvennykh obiedinenii v Rosii i SSSR* [Golden century of art associations in Russia and USSR](1820–1932), 86–87.

KUZMYN, Ju., 1918, *Mystetstvo. Vystava Kyivskoho Tovarystva khudozhnykiv* [Arts. Exhibition of Kyiv Association of artists], *Vidrodzhennia*. Ch. 11. 9 kvitnia (27 berezolia), 4.

KOVALENKO, O., 1972, *Z istorii khudozhnikh obiednan Ukrainy* [From the history of art associations of Ukraine], *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 1, 82–87.

- [Nekrology] [Obituary], 1919, Visty [News], Ch. 68 (95), 18 cherevnia, 2.
- Obshchestvo khudozhnikov-kievlian* [Society of artists- citizens of Kyiv], 1914–1919, 1992, Zolotoi vek khudozhestvennykh obedinenii v Rosii i SSSR [Golden century of art associations in Russia and USSR], (1820–1932), 92.
- Osenniaia vystavka kartin Kievskogo tovarishhestva khudozhnikov* [Autumn exhibition of paintings by Kyiv Association of artists], 1965, Vystavki sovetskogo izobrazitel'nogo iskusstva [Exhibitions of Soviet Fine Arts]. T. 1: 1917–1932, 30.
- PAVLICHENKO, N., 2013, Vystavkova diialnist Kyivskoi rysuvalnoi shkoly 1875–1901 rr. [Exhibition activity of Kyiv drawing school 1875-1901], *Naukovi zapysky NAUKMA. T. 140: Teoriia ta istoriia kultury*, 93–98.
- PAVLICHENKO, N., 2014, Nezvychni vystavkovi proekty Kyieva pochatku XX st. [Kyiv Unusual exhibition projects of the beginning XX century], *Naukovi zapysky NAUKMA. T. 153: Teoriia ta istoriia kultury*, 81–84.
- PAVLICHENKO N., 2017, *Khudozhnii rynek Kyieva (kinets XIX – pochatok XXI stolit): osoblyvosti funktsionuvannia ta ty polohichni kharakterystyky: avtoref. dys. kand. kulturolohii: 26.00.01, Nac. muz. akad. Ukrainy im. P. I. Chakovskoho* [Art market of Kyiv (the end of XIX—the beginning of XX cent.): functioning peculiarities and typological descriptions: abstract of a thesis cand. of culturology: 26.00.01, National musician academy of Ukraine after P.I. Tchaikovsky], Kyiv, 18 s.
- Proekt Ustava obshchestva pod nazvaniem "Kievskoe tovarishhestvo khudozhnikov"* [Project by Statute of society under the name “Kyiv association of artists”], 1916, Kiev, 14 s.
- SAVICKAJA, L., 2003, *Na puti obnoveniia. Iskusstvo Ukrainy v 1890–1900-e gody* [On the way of renewal. Art in Ukraine within 1890-1900], Harkov: NTU "HPI", 352 c.
- STORCHAJ, O., 2015, Mykola Prakhov: storinky avtobiohrafii i opovidannia-spogady iz neopublikovanoi knyhy "Vse, chto prypomnylos" [M. Prakhov: pages of the autobiography and narration – memories from the unpublished book “Everything that I’ve recalled”], *Suchasni problemy doslidzhennia, restavratsii ta zberezheniia kulturnoi spadshhyny: zb. nauk. prats z mystectvoznavstva, arhitekturoznavstva i kulturologii*, 11. 317–344.
- TELJACHYJ, Ju., 2009, Do istorii mystetskoho zhyttia m. Kyieva v chasy hetmanatu P. Skoropadskoho (1918 r.) [To the history of art life of the city Kyiv during the reign of the Hetman P. Skoropadskii (1918)], *Istoriia: Zbirnyk prats* [Online] Available from: <http://politics.ellib.org.ua/pages-5008.html> [Accessed: 20th July 2018].
- Ustav Kievskogo Tovarishhestva Khudozhestvennykh Vystavok* [Statute of Kyiv Association of Art exhibitions], 1893, Kiev: Tip. K. N. Milevskago, 8 s.
- Ustav Obshchestva khudozhnikov-kievlian* [Statute of artists -- Kyiv citizens society], 1914, Kiev: Tip. I. I. Chokolova, 18 s.
- FEDORUK, O., 2009, Jevhen Vzheshh – neordynarnyi variant kyivskoho plenaryzmu [Jevhen Vzheshh – unordinary variant of Kyiv plein-air(ism)], *Khudozhnia kultura. Aktualni problemy*, 6, 334–376.

Київське товариство художників у контексті консолідації мистецьких сил Києва кінця XIX – початку XX ст.

У статті на основі статутних матеріалів та каталогів художніх виставок висвітлюються засадничі принципи діяльності товариств художників наприкінці XIX – початку XX ст. у Києві. З'ясовано передумови активізації об'єднавчих процесів у місцевому художньому середовищі означеного періоду. Розкрито особливості виставкової діяльності товариств упродовж 1890–1900-х рр., проаналізовано статутні документи Київського товариства художників (КТХ). Відображено ключові аспекти художньо-виставкової

діяльності КТХ протягом 1916–1918 рр., визначено місце даної організації у культурно-мистецькому житті Києва 1917–1918 рр.

Ключові слова: мистецтво, виставки, Київ, Київське товариство художників, О. Мурашко.

Ігор Понамарчук, аспірант історичного факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Igor Ponomarchuk, PhD student, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

Received: 26-10-2018

Advance Access Published: December, 2018